

MAQOM YAKKA XONANDALIGIDA OVOZ TARBIYALASHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Mirshod Elov

“Vokal va cholg‘u ijrochiligi pedagoglarini tayyorlash” kafedrası o‘qituvchisi
Yunus Rajabiy nomidagi O‘zMMSI

DOI: <https://doi.org/10.37547/ssa-V4-07-12>

Annotatsiya: Barcha organlarning funksiyasi kabi, ovoz hosil qilish organlarining faoliyati ham o‘zaro bir-biriga qanday chambachars bog‘liq bo‘lsa, xuddi shunday insonning psixologik faoliyatiga ham bog‘liqdir. Ushbu mexanizmni mukammal bilmay turib, xonandalik (kuylash) asoslarini tushunib yetish, uni takomillashtirish hamda kelajakda yaxshi ashula ayta oladigan professional xonanda tayyorlashga erishish qiyin. Ushbu maqolada maqom yakka xonandaligida ovoz tarbiyalashning o‘ziga xos jihatlari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ovoz, tallafuz, diksiya, tovush, ohang, nafas, musiqa, san‘at, ma‘naviyat, ijrochilik san‘ati, xonanda.

Аннотация: Как и функции всех органов, деятельность органов голосообразования так же тесно связана с психологической деятельностью человека, как и между собой. Не зная в совершенстве этот механизм, трудно понять основы пения, усовершенствовать его и подготовить профессионального певца, который сможет хорошо петь в будущем. В данной статье рассматриваются особенности воспитания голоса в сольном пении макома.

Ключевые слова: голос, произношение, дикция, звук, интонация, дыхание, музыка, искусство, духовность, исполнительское искусство, певец.

Abstract: Like the functions of all organs, the activities of the voice-forming organs are closely related to the psychological activity of a person, as well as to each other. Without knowing this mechanism perfectly, it is difficult to understand the basics of singing, improve it, and prepare a professional singer who can sing well in the future. This article examines the peculiarities of voice education in solo maqom singing.

Key words: voice, pronunciation, dictation, sound, intonation, breathing, music, art, spirituality, performing arts, singer.

Ijro badiiy jihatdan yuksak bo‘lishi uchun unda xonandaning diqqati, sezgisi, idroki, tafakkuri, tasavvuri, va emotsiyasi hamda eng asosiysi ovoz ruhiyati faol ishtirok etishi zarur. Bundan tashqari uning shaxsiy ovozi sifati, tembrining go‘zal va boyligi, pardalarning (intonatsiyasi) tozaligi, musiqiy qobiliyati va iqtidori, quvnoqligi va jo‘shqinligi, dunyoqarashi, erkin fikrlashi, xarakteri aks etmogi lozim.

Xonandalikka o‘qish istagini bildirgan nomzodning to‘g‘ri tanlanganligiga o‘qituvchining ishonchi hosil bo‘lishi uchun talabning ovozi va musiqiy qobiliyati, jismoniy rivojlanishi va xonandalikka to‘g‘ri tavsiya qilinganligini takroran tekshirib, u bilan suhbatlar o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. O‘qituvchi shogirdining xonandalikni tanlagani va unda o‘qib ketishga ko‘zi yetgandan keyingina talaba bilan xonandalik yo‘l-yo‘riqlarini o‘rgatishga kirishadi. Birinchi mashg‘ulotlarni unga yoqadigan yorqin bastakorlik namunalari kuylab berish orqali talabani qiziqitirish bilan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Maqom yakka xonandaligi amaliy mashg‘ulot dars jarayonlarida milliy kuy va ashularimizning talaba ruhiga ta‘siri, ularda paydo qiladigan fikriy o‘zgarishlar va etik-estetik rivojlanishida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ta‘kidlash kerakki, kuydan ko‘ra ashulani tushunish, idrok etish ancha oson kechadi. Buning sababi, ashulada ham badiiy, ham musiqiy matn mavjud. Kuyda esa faqat musiqiy matn bor bo‘lib, uni talaba his etishi hamda ana shu hissiyot asnosida tasavvur qilishi hatto,

tushunishi, idrok etishi mumkin. Ammo bu tushunchalarni tasavvurlarni soʻzda ifodalash baxti har kimga ham nasib etavermaydi.

Ashulani tushunishda undagi ohanglariga qoʻyilgan sheʼriy matn bir qadar talabaga yordam beradi. Shu bois, aksar talabalar ashulaning maʼnosi va mohiyatini har holda tez tushunadilar va soʻzda ifoda eta oladilar. Ehtimol sozandalikka nisbatan xonandalikda oʻqishni istovchi yoshlarning koʻpligiga asosiy sabab ham shudir.

Ijrochilik sanʼatida ovozni tarbiyalashdan asosiy maqsad - ohang harakatchanligi va ifodaligini takomillashtirishdan iborat. Sanʼatkor ovozi tabiiy nutqning barcha ifodasini saqlab qolgan holda yanada aniqroq, jarangliroq, goʻzalroq boʻlishi lozim. Madaniyat markazi yoki saroylari sahnasi boʻladimi, katta maydonlardagi teatrlashtirilgan tomoshalardami, ijrochilikning qaysi koʻrinishi boʻlmasin, shu ishlarning tashkilotchisi - rejissyor:

a) oʻzining ovoz-nutq aʼzolari faolligi va eshitish qobiliyati ustida ishlashi;

b) soʻz sanʼati va sahna nutqining barcha boʻlimlari ustida ishlash uslubini puxta oʻrganishi, pirovard natijada, ijrochilariga ham yoʻl-yoʻriq koʻrsata oladigan boʻlishi kerak.

Ovoz hosil boʻlishida qatnashadigan barcha organlarining yigʻindisiga ovoz apparati deyiladi. Ovoz apparatiga quyidagi organlar: ogʻiz va burun boʻshliqlari hamda ularni kuchaytirib beruvchi qoʻshimcha boʻshliqlar, halqum, tomoq va ovoz torlari, nafas yoʻli (traxeya), oʻpka ichidagi havo oluvchi kanallar, yaʼni nafas yoʻllari(bronxi), oʻpka, koʻkrak qafasi mushaklari va qorin parda (diafragma) kabi organlar kiradi.

Biroq bu hali hammasi emas. Tovush hosil qilishda asab tizimlaridan - bosh miyadagi harakatlantiruvchi va his ettiruvchi hissiyot asablari ham yuqorida tilga olingan organlarning markazlarini birlashtirib turishi bilan faol qatnashadi. Bu organlarga harakat asablari orqali miyadan efferentiv aloqa – farmoyish keladi. Ishlaydigan organlarning holati haqida efferentiv aloqa bogʻlanadi, yaʼni hissiyot asablari orqali axborot keladi. Ovoz hosil boʻlishida ishtirok etuvchi organlar, markaziy asab tizimining amriga binoan, ovoz chiqarish kabi murakkab jarayonga qaratilgan texnik ijrochilardir. Ovoz hosil qilish organlarining ishini muvofiqlashtirishni markaziy asab tizimining ishtirokisiz tasavvur ham etib boʻlmaydi. Chunki bu organlarning funksiyalarini birlashtiruvchi ham, kuylash jarayonini butunligi ham oʻta murakkab psixofiziologik jarayon hisoblanadi va buni faqat markaziy asab tizimi boshqarishi mumkin.

Barcha organlarning funksiyasi kabi, ovoz hosil qilish organlarining faoliyati ham oʻzaro bir-biriga qanday chambachars bogʻliq boʻlsa, xuddi shunday insonning psixologik faoliyatiga ham bogʻliqdir. Ushbu mexanizmni mukammal bilmay turib, xonandalik (kuylash) asoslarini tushunib yetish, uni takomillashtirish hamda kelajakda yaxshi ashula ayta oladigan professional xonanda tayyorlashga erishish qiyin.

Sheʼriy matnlarni oʻqishda ovoz tonini koʻtarish yoki pasaytirish, tovush kuchining kuchayishi yoki kuchsizlanishi vositasida mashq qilib, oddiy jonli soʻzlashuv nutqidan farqli oʻlaroq, yanada yorqinroq, ifodalibroq sifatga erishiladi. Ovozdan ongli foydalana olish, uni istalgan vaqtda kerakli tomonga bura olish, yaʼni ovozni elastik qilish nutqqa sayqal beradi.

Maʼlumki, ovoz asosan halqumda paydo boʻladi. Halqum – nafas olib chiqarish, nafas yoʻli va oʻpkani muhofaza qilish hamda ovoz chiqarish vazifasini bajaruvchi organ boʻlib, murakkab tuzilishdan iboratdir.

Halqumning katta-kichik hajmini qalqonsimon kemirchak belgilaydi. Erkaklar halqumi ayollar halqumiga nisbatan kattadir. Erkaklarning eng kichik halqumi ayollarning taxminan eng katta halqumiga tengdir. Halqumda ikkita tuynuk boʻlib, yuqoridagisi qizil oʻngach yoʻlagi va pastgisi oʻpka yoʻlagi bilan bogʻliqdir. Inson yutinganda yumshoq tanglay va tilcha vositasida nafas olish yoʻlagi bekilib, qizil oʻngachga yoʻl ochiladi. Inson nafas olganda esa ikkinchi tuynuk ochiq boʻladi. Xonandalik va nutq jarayonida mana shu ikkinchi tuynuk torayibroq turadi. Ayni mana shu holat notiq va xonandaning ovoz hosil qilishida muhimdir.

Nafas olgan tarzda ovoz paychalari uchburchak shaklga aylanadi va mana shunga ovoz tirqishi deyiladi. Ovoz qatlamlarining bir-biriga yaqinlashuvi, hattoki bir-biriga tegib turishi hamda ovoz tirqishining bekilishi evaziga ovoz hosil boʻladi. Ovoz qatlamlarini ichki va tashqi mushaklar oʻrab olgan boʻladi. Mana shu mushaklarning ikkinchisi xonandalik mushagi deyiladi.

Ovoz qatlamlarining uzunligi va qalinligi o'zgarib turishi hamda alohida qismlarining tebranishi ham shunday tuzilma evazigadir. Ovozning rang-barang boyligi esa ayni mana shu organ har bir bo'lagining tebranishiga bog'liqdir.

Aytib o'tilgan mushaklarning yana biri esa bevosita til va pastki jag'ning mushaklari bilan bog'langandir. Halqumning pastga tushishi, yuqoriga ko'tarilishini mana shu mushaklar ta'minlab turadi.

Inson kuylashni xohlagan zahotiy oq uning ovoz apparatini barcha qismlari shu maqsadni amalga oshirish uchun harakatga tayyor turadi, chunki bu organlarga bosh miya asab tizimi tomonidan vazifa signali keladi. Kuylash jarayoni xonandaning og'iz-burun orqali nafas ola boshlashidan boshlanadi. O'pka va havo sig'imi yo'llari asab tizimi signallariga binoan ovoz qatlamlari va tirqishlari ishga tushadi. Bu hol esa nafasni chiqara boshlash payt(moment)idan boshlanadi. Tutashgan ovoz qatlamlari chiqib kelayotgan havoning yo'lini to'sib, nafasni erkin chiqib ketishiga to'sqinlik qiladi. Havo chiqaruvchi mushaklarning siquvi evaziga havo ovoz qatlamlariga ta'sir qila boshlaydi. Pirovardida ovoz torlari tebranib tovush hosil bo'ladi. Shuni ham aytib o'tish joizki, biz ichimizda kuylaganda ham ovoz torlari tebranib turadi, biroq tovush hosil bo'lmaydi, chunki hali bu holda havo o'z ta'sirini ko'rsatmagan bo'ladi. Biz qulog'imiz bilan eshitadigan tovush ovoz qatlamlari va havoning o'zaro birgalikdagi harakati orqali vujudga keladi. Demak, tovush hosil bo'lishining asosiy o'zagi ovoz qatlamlari bilan nafasning birgalashib ishlashida. Ovoz qatlamlarida nafas bilan hamkorlikda barpo bo'lgan tovushlar o'zining atrof muhitidagi qolgan organlar qatlamlari orqali o'tib, chiqib ketgunga qadar o'z quvvatining ko'p qismini yo'qotib qo'yadi, chunki hosil bo'lgan tovush har bir qatlamga urilib tebranishi hamda shuning evaziga akustik o'zgarishlar sodir bo'lishi muqarrar. Shuning uchun ham bu qatlamlar bo'shliqlarning rezonator-sadolantirgichi deyiladi (ovoz ishlab chiqarishda ishtirok etuvchi barcha a'zolar rezonatoridir). Mazkur sadolantirgichlar ikkiga bo'linadi. Bular yuqori va quyi sadolantirgichlardir.

Estetik madaniyat tarbiyasida musiqaning o'rni juda katta ahamiyatga ega. Musiqa o'z tabiatiga ko'ra estetik madaniyatning asosidir. Musiqa va adabiyotning ijtimoiy hayotda tutgan beqiyos o'rni qadimlardan ma'lum. U inson dunyoga kelishi bilan ona allasidan boshlab, to umrining oxirigacha quvonchli va tashvishli kunlarida hamrox bo'ladi. Ayni bir paytda musiqa insonni tarbiyalaydi, yaxshilikka undaydi, ozod va obod hayot uchun yashashga o'rgatadi.

Har qanday insonda musiqiy layoqat bo'lishi tabiiy, musiqa yangraganda kishi o'z-o'zidan musiqa ohangiga beriladi, uni angelaydi va qalbdan his etadi. Endi musiqa olami mutaxassislarida ushbu jarayon kuchliroq bo'lib, ular musiqani nazariy va amaliy jihatdan chuqur biladi hamda musiqaga oid terminlarni tushunadi. Ularda musiqiy layoqat musiqa shinavandalariidan ko'ra ko'proq, ya'ni kasbiy faoliyatlari nuqtai nazaridan olib qaralganda kuchli bo'ladi. Ular har qanday ohangni tinglaganlarida u qaysi pardada ekanini yoki qanday tahlil qilishni angelay oladilar.

Samarali metodika va uzluksiz ta'lim natijasida esa bu sifatlarni ham tez orada rivojlantirish mumkinligi tajribada isbotlandi. G'oyaviy badiiylikda ijodiy rivojlanish bilan musiqiy layoqat bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-biriga taqazo etadigan jarayondir. O'qituvchining bosh vazifasi shogirdiga mutaxassislik darsiga va xonandalikka muhabbat uyg'otishdir.

Ma'lum bir musiqiy asar uch xil ko'rinishda mavjud bo'ladi. Birinchisi nota va she'riy matn, ya'ni yozuv asosida bo'lsa, ikkinchisi, ijrochi tomonidan talqin qilingan jonli ijroda va uchinchisi, tinglovchining hayotiy tajribasi va badiiy obrazlarning u tomonidan qabul qilinishi natijasida asarni haqiqiy ijro jarayoni amalga oshiriladi. Badiiy xususiyat, bilim va ijodiy jarayonlar ta'sirida talabalarning musiqa savodxonligi qay tarzda o'sa borishiga qarab talabaning ijodiy rivojlanishi ham ortadi va bu sifat musiqiy faoliyatning hamma turlari o'zining ijobiy ta'sirini o'tkazadi.

Talaffuz jarayonida hamma ijrochilarning ham barcha organlari bir xil ishlashi shart deyish noto'g'ri bo'ladi, chunki tabiatan har bir ijrochida organizmining o'ziga xos jihatlari borki, buning ijrosiga baho berish uchun uni tinglash va shunga binoan ta'riflash lozim. Garchi shunday bo'lsa-da, tovushlar talaffuzida umumiy qoidalar mavjudligini ham unutmasligimiz kerak.

Bugungi kunda yoshlarni ma'naviy merosning doimiy ta'siri vositasida tarbiyalash zamon talabidir. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, musiqa merosimiz xazinasidagi turli janrga mansub

asarlar o'z milliy xususiyatlarini saqlagan holda zamon bilan hamnafas bo'lib yashamoqda. Musiqa va san'at ta'lim muassasalari mutaxassislik fanlari darslarida o'zbek milliy ashula namunalari bilan tanishtirib borish talabalarida ma'naviy merosga samimiy muhabbat uyg'otadi, yoshlarni merosimizni sevish, ajdodlarimiz ideallari kuylangan barhayot misralarni qadrlashga o'rgatadi. Albatta bu jarayonda talabalar ovoz imkoniyatlariga, diapazon va uning ohangdorligiga, jozibasiga, tembriga e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begmatov S. Bastakorlar ijodi, Toshkent – “Niso poligraf” – 2017.
2. Sulstonov A. “Mumtoz ashula va qo'shiqlar ijrochilari va bastakorlari. Toshkent – “Innovatsiya-Ziyo” 2021.
3. G'ofurbekov T. Bastakorlar ijodiyoti: tarixi tahlili, taqdiri, Toshkent – 2019.
4. Rajabov I. Maqom asoslari. Ikkinchi nashr. –T.: Yangi asr avlodi, 2019.
5. Rajabov I. Maqomlar. (Nashrga tayyorlovchi va maxsus muharrir Oqilxon Ibrohimov). T.: 2006.